

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

APRIL
1950

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

23e JAARGANG
N° 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

ALGEMENE VERGADERING.

De leden van de vereniging „Oud-Utrecht” worden hierbij uitgenodigd tot bijwoning van de jaarlijkse algemene vergadering op *Maandag 8 Mei 1950* om 19.30 uur in het gebouw van de Rijksuniversiteit te Utrecht (Kamer 9).

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen van de ledenvergadering van 25 November 1949.
3. Jaarverslag van de Secretaris over 1949.
- 4a. Prae-advies van de Kascommissie omtrent het door de Penningmeester in 1949 gevoerde beheer.
- 4b. Rekening en verantwoording van de Penningmeester omtrent het door hem in 1949 gevoerde beheer en goedkeuring van de financiële jaarstukken.
5. Verkiezing van drie Bestuursleden wegens het periodieke aftreden van de heren:
J. E. Brom
Mr. Th. A. Hoog
Jhr. Dr. M. R. Radermacher Schorer.
Deze heren zijn herkiesbaar.
6. Voorstel van het Bestuur om de jaarlijkse contributie van f 5.— tot f 6.— te verhogen, ingaande 1 Januari 1951.
7. Mededelingen van het Bestuur.
8. Rondvraag.
9. Sluiting.

Na afloop van deze vergadering (pl.m. 20.30 uur) zal Mr. S. J. Fockema Andreae uit Leiden een lezing houden over het onderwerp:
„Hollands-Utrechtse Waterschapsconflicten”.

Het zal duidelijk zijn, dat de keuze van dit onderwerp is ingegeven door de overweging, dat onze vereniging thans haar aandacht tot de gehele provincie Utrecht uitstrekt; wij hopen daarom

dat, naast vele bewoners van de Domstad, ook talrijke personen uit de provincie van hun belangstelling zullen blijk geven.

Utrecht, 18 April 1950.

Namens het Bestuur:

A. N. L. OTTEN,

Th. A. HOOG, Drift 17.

DE OUDE STAD AAN DE EEM.

De wandelaar die het verrukkelijke landschap doorkruist in de omtrek van Amersfoort, heeft één vast punt, waar hij zich altijd weer op kan oriënteren:

de *Onze Lieve Vrouwetoren*, slank, fijn en doorzichtig als kant.

De toerist die zich moeite getroost om de toren te bestijgen, ziet omgekeerd de stad in zoals zij ligt opgenomen, in het landschap: noordwaarts de uitgestrekte weidevlakte te weerszijden van de Eem, zuidwaarts de heuvels van het Sticht en naar het zuiden en oosten de vallei, met haar kronkelende beken.

Boven in de toren neemt men als vanzelf afstand, niet alleen in het ruimtelijke, doch ook in de gang van tijden. Aan de voet van het laat-gotische bouwwerk ligt de oude stad, zoals zij er vijf eeuwen gelegen heeft en zoals wij haar kennen van de precieuzen afbeelding uit de steden atlas van Blaeu (1649). De toren staat in de eerste omwalling aan de binnenste stadgracht en men is met het bouwen begonnen (1471), toen de tweede omwalling aan toren en de kleine O. L.-Vrouwekapel bescherming kon bieden.

Binnen deze twee gordels ligt vrijwel alles wat Amersfoort aan historische schoonheid rijk is. De *Muurhuizen*, gebouwd tegen de eerste stadsmuur, verlenen de stad haar karakteristiek. Niet alleen de stoere huizen zelve, waarvan er vele zijn gerestaureerd, trekken de oudheid-minnaar, de licht-gebogen straten achter de huizen, met ter andere zijde wat kleine, wrakke bouwsels, maken het hem gemakkelijk zich in de middeleeuwen te verplaatsen.

Binnen deze kleine kring ligt het oudste Amersfoort.

In het hart staat de oudste kerk, de St. Joris, die in 1247 werd gewijd, met een vanaf de O.L. Vrouwetoren gezien ietwat dorpsaandoende toren, waarvan het onderste gedeelte nog in de romaanse stijl gebouwd is. Daar bij de Hof en de Vijver zal het kasteel van de Heren van Amersfoort gestaan hebben, dáár waar Langestraat en gracht elkaar kruisen, zal de vonde in de Amer of Eem geweest zijn, waar de kooplieden die van Oost naar West, en van Noord naar Zuid trokken en met één overtocht het bekengebied passeerden en in de herbergen bleven pleisteren. Daar in de hoek van de Hof stond het „oude stadhuis”.

De tweede omwalling, tot stand gekomen tegen het einde der 15e eeuw is vanaf onze hoge standplaats evenals de binnenste duidelijk te onderscheiden, rijk voorzien als zij is met beplanting.

Zij omsluit de vele gestichten en godshuizen, die in de tweede helft der middeleeuwen buiten de versterkte stad waren gevestigd en bescherming verlangden. Het St. Aechten-klooster is grotendeels verdwenen, alleen de verwaarloosde kapel bleef ons, het St. Pieter- en Bloklands Gasthuis werd door een lelijk modern gebouw vervangen, het „mannendeel” en de kapel zijn nog een lust voor het oog, het huis de Poth, met de Rochuskapel, bleef goed bewaard en het oude fraterhuis „Mariënhof” wordt momenteel gerestaureerd.

Drie stadspoorten bleven voor het nageslacht gespaard, toen in de 19e eeuw (1829) de sloopwoede, veel schoons, veel van historische betekenis wegvaagde: de Camppoort ook wel Camperbinnenpoort en twee waterpoorten, de Koppelpoort en het Monnikendam. (De Plompetoren is waarschijnlijk geen eigenlijke stadspoort geweest). *Zij omsluit met muren en grachten het stille, vredige geheel, dat daar van ongeveer 1450 tot 1900 zonder veranderingen van structurele aard te ondergaan, heeft gelegen.* De stadsmuur aan de noordzijde is weer blootgelegd en hersteld.

De spoorweg en de industriële ontwikkeling in ons land brachten de stadsuitbreiding buiten de poorten. Het was een tamelijk chaotische aanwas, die het historisch verworvene in de binnenstad dreigde te overwoekeren. Een paar grote warenhuizen en een markthal doen de tere schaalverdeling van de oude stad ernstig afbreuk. Van ons verheven standpunt zien we deze dissonanten in de architectuur der stad maar al te duidelijk opdoemen.

Het huidige stadsbestuur pakt het stadsherstel ernstig aan, overheid en particulieren restaureren historisch en architectonisch belangrijke gebouwen, een weloverwogen stadsuitleg zal de historische stadskern weer tot centrum maken.

Amersfoort heeft geen bewogen geschiedenis. Toch vormen A. van Bommel's geschiedenis der stad en die van pastoor W. F. N. Rootselaar, boeiende verhalen, om van de kroniek van het St. Aechten-Convent niet te spreken. De laatste geeft een beeld van de beroering in de tijd der Reformatie en de verovering der stad door Maarten van Rossum in 1534. Flehite, het stedelijk museum, brengt een schat van materiaal, o.a. een prachtige verzameling plattegronden uit verschillende tijden. Plattegronden die zoveel ophelderen, voor degene, die nu speurend rond gaat in de historische binnenstad.

H. MOLENDIJK

Burgemeester van Amersfoort

MONTFOORT.

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van de Vereniging „Oud Utrecht” om voor het propagandanummer van haar maandblad een korte historische karakteristiek van de gemeente Montfoort te geven.

Omstreeks het jaar 1170 liet de Utrechtse Bisschop Godefridus van Rhenen op de linker oever van de IJssel het Kasteel Mons Fortis (Sterke berg) bouwen ter beveiliging van Stad en Sticht tegen de graven van Holland. Aan dit destijds machtige slot ontleent Montfoort zijn bestaan en zijn naam. De Bisschop stelde daarop een kastelein aan, die zich Burggraaf noemde, welk burggraafschap spoedig erfelijk werd, want reeds in 1296 werd het erfelijk recht van Hendrik de Rover op het Burggraafschap erkend.

Aan de lijfeigenen en onderhorigen stonden de kasteelheren buiten de omgrachting een stukje grond af, om daarop een hut te bouwen en het land te bewerken, teneinde daarmee in hun levensonderhoud te voorzien. Zo ontstond rond het kasteel een woonbuurt.

Kooplieden en landbouwers en andere nijveren kwamen ook voor hun have, goed en bedrijf beveiliging zoeken onder de bescherming van het Kasteel. Bij het kasteel werd een kapel gebouwd, waarin de kasteelheren aan de omwonenden toestonden hun godsdienstplichten te vervullen.

Deze kapel werd later tot parochiekerk verheven, waarvan de kasteelheer de inkomsten bleef genieten. Hij had tevens het recht de Pastoor te benoemen.

Het kasteel Montfoort, gebouwd om het Sticht te beveiligen is echter menigmaal de oorzaak geweest van oorlogsgeweld en strijd tegen de Bisschop zelf, omdat de Burggraven zich hogere rechten aanmatigden dan hun rechtens toekwamen, waarbij het steeds ging om de kwestie Vrije Heerlijkheid of onderdanig Burggraafschap, en waarvan de inwoners van Montfoort de droeve gevolgen en lasten hadden te dragen.

Vanaf 1275 tot 1672 is Montfoort en zijn kasteel herhaaldelijk belegerd. Het machtige slot, waarvan eens Jacoba van Beieren als gast van Graaf Jan van Montfoort uitreed ter valkenjacht, is door de Fransen in 1672 grotendeels verwoest toen zij voor Leiden en Haarlem in hun opmars werden gestuit en moesten terugtrekken. Bewaard bleef alleen het poortgebouw, hetwelk thans toegang geeft tot de Tuchtsschool voor meisjes.

De 16e eeuw is voor Montfoort dat als heerlijkheid was overgegaan aan Philips de Mérode een tijdperk van grote bloei geweest. In de stad werd een commanderij van de orde der hospitaalridders van St. Jan gevestigd, die de beschikking hadden over een huis, hof en kapel. De kapel en de kruisgang zijn thans nog aanwezig. Helaas vraagt de restauratie van de voormalige kapel, die thans als graanpakhuis wordt gebruikt, te grote financiële offers.

In die jaren is ook de prachtige kerk van St. Jan Evangelist voltooid. Hier werd door burggraaf Henric III een kapittel gesticht en door paus Bonifacius IX in 1400 bevestigd. Tot een normaal kapittel is deze stichting echter niet uitgegroeid en zij is steeds een college van memorieheeren (vicarissen) gebleven. Sedert de Reformatie is deze prachtige driebeukige kruiskerk in gebruik als Protestants bedehuis.

Uit die tijd dateren ook het oude-mannenhuus en het oude-vrouwenhuus, dicht bij elkaar gebouwd in de Mannenhuusstraat.

Aan het oude-mannenhuus, gesticht in 1506 door Vrouwe Wilhelmina van Montfoort, was een kapel verbonden, waarin een vicarie gesticht was.

Ook aan het oude-vrouwenhuus waren veel inkomsten uit goederen vermaakt. Voorts was er destijds te Montfoort nog een Magdalena Gasthuus en een H. Geesthuus, begiftigd door vele schenkingen, waaruit de H. Geestmeesters de verzorging der armen bekostigden.

In 1648 verkocht de Merode al zijn Montfoortse goederen aan de Staten van Utrecht, waarmede de oude heerlijkheid Montfoort ophield te bestaan.

Typerend voor het oude vestingstadje waren de drie poorten bij de ingangen van Montfoort, nl. de Heeswijker-, de Willeskopper- en de IJsselpoort, waarvan de laatstgemelde, naast het stadhuis nog volkomen intact is. Ook de oude vestinggracht bestaat nog grotendeels.

In het oude, monumentale Raadhuis, in vroeger eeuwen als rechtbank in gebruik, hangen twee meesterwerken van schilderkunst, nl. een schilderij van Hendrik Heerschop, leerling van Rembrandt, voorstellende „Het bezoek van Pompejus aan de Wijsgeer Posedonius" en een meesterlijke copie van Antonie van Dijck's „Maria onder het Kruis". Voorts is in het Stadhuis een interessant Museum van Oudheden ondergebracht.

Nabij de Willeskopperpoort staat hoog en fors een oude korenmolen in 1752 gebouwd boven op de oude wal tegen de nog aanwezige vestingmuren. Deze molen bestond reeds in 1566 in de vorm van een wipmolen en werd ten tijde van de Burggraven van Montfoort gebezigd als zogenaamde dwangmolen. De boeren waren verplicht hier hun graan te laten malen tegen betaling van een bepaald bedrag en bovendien tegen afstand van een deel van de oogst aan de Burggraaf.

Verder is er het waaggebouw, vroeger gebruikt voor het wegen van hennep, die hier veel werd verbouwd in verband met de aanwezigheid van vele touwslagerijen in en om Montfoort.

In 1924 werd de prachtige R.K. Kerk gebouwd, die zich ondanks haar moderne stijl zeer goed aanpast aan het stadsbeeld.

De oppervlakte van Montfoort is als oud vestingstadje uiteraad klein, hetgeen tot gevolg heeft, dat het zielental (thans \pm 2400) in de loop der jaren zeer weinig is gestegen, omdat elke uitbreiding valt onder de aangrenzende gemeenten Linschoten en Willeskop.

De bevolking voor 70 % R.K. en 30 % Protestant, bestaat, behalve uit een uitgebreide middenstand uit vele arbeiders, die werk vinden op een tweetal carrosserie-fabrieken, een timmerfabriek en een export-slachterij ter plaatse, drie steenfabrieken en een steengaasfabriek onmiddellijk bij Montfoort gelegen en op fabrieken in omliggende plaatsen.

Behalve een drietal scholen voor G.L.O. is in Montfoort een druk bezochte Lagere Landbouwschool gevestigd, gesticht door de A.B.T.B.

Het verenigingsleven is in Montfoort zeer sterk ontwikkeld; vrijwel op elk gebied treft men er organisaties aan, die ook vele buiten de gemeente woonachtige leden tellen.

F. J. A. M. MONCHEN

Burgemeester van Montfoort

RHENEN.

Een korte historische karakteristiek van Rhenen te geven is niet gemakkelijk. Omtrent deze stad zijn wel verschillende overleveringen bekend, die incidenteel hier en daar werden neergeschreven. Wetenschappelijk bewerkt werd echter bijna niets. Het is niet mogelijk in korte tijd rijp en groen te schiften, zodat hetgeen hier volgt veelal een aanstippen is van hetgeen wat aanwezig of bekend is, zonder enige wetenschappelijke pretentie. Veel stof wacht hier nog op bewerking, waaronder belangrijke archiefpapieren, die wel gecatalogiseerd, maar niet bestudeerd werden.

Wat de prae-historie betreft werden enige urnenvondsten gedaan, waaronder bandceramiek, klokbekers en een devereturn. Bijna alle vondsten zijn aanwezig in de plaatselijke oudheidkamer. Romeinse- en na-Romeinse vondsten zijn schaars; er is slechts een enkele vondst van terra-sigilata en Romeins speelgoed te melden.

Op de Grebbeberg liggen regelmatige aarden wallen en een toren, het jachtslot van de koning van Bohemen genaamd. Die wallen en de fundamenten van de toren zijn nimmer onderzocht; zij worden door de overlevering als Romeins of zelfs prae-historisch beschouwd.

In de veengrond in de omgeving van een oude put in Achterberg werd in 1933 een belangrijke goudschat gevonden, bestaande uit hals- en armsieraden, welke schat getaxeerd wordt te stammen uit plm. 450. Wetenschappelijk werd deze schat, die grote betekenis heeft, verwerkt in een publicatie van Dr. Roes uit Huis ter Heide. Voor het publiek werden deze sieraden ter bezichtiging gegeven in het museum te Utrecht op de tentoonstelling Vroeg-middeleeuwse Kunst.

In 855 werd Rhenen voor het eerst in een schenkingsakte van het klooster Werden genoemd. Tevens werd daar gewag gemaakt van de marken Laar en Remmerden, namen, die nog als aanduidingen van buurtschappen voortleven.

De legende verhaalt, dat Rhenen werd gechristianiseerd door de H. Cunera. Zij zou tot één van de maagden van de vrouwenkruistocht behoord hebben. Haar dood zou zij hebben gevonden door worging door haar jaloezse gastvrouw, de vrouw van de

heidense koning Haymo. Door invloed van haar gebeente en halsdoek werden wonderen verricht; vooral door aanraking van haar halsdoek, die thans nog in het museum van de Oudbisschopelijke Clerezy bewaard wordt, werden veel ziekten genezen. Hierdoor werden vele bedevaartgangers naar Rhenen getrokken. Verschillende plaatsen in Rhenen dragen nog haar naam: Cuneraweg, Cuneralaan, Cuneraheveltje, Cunerakerk. Ook in oude stukken worden wel regelingen omtrent de ter harer ere gehouden processies aangetroffen. Een bloeiend klooster van de Agnieten werd dicht bij de tegenwoordige Cunerakerk gesticht.

Omstreeks 1178 kwamen door Godefriedus van Rhenen het kasteel Ter Horst en vele goederen in Rhenen in handen van het bisdom Utrecht. Rondom dit kasteel ontstond een kleine buurtschap, bestaande uit huisjes van dienstbaren. Deze woningen — de gebuurten van de Dijk genaamd — staan ten huidigen dage nog op dezelfde plaats en aan deze huisjes zijn nog verschillende rechten op grond verbonden. Prof. van Iterson heeft over deze rechten een studie geschreven.

1346 was een belangrijk jaartal. Toen vond de ommuring van Rhenen plaats door Jan van Arkel.

De ligging van Rhenen bracht met zich mee, dat in rumoerige tijden het krijgsvolk door Rhenen heen trok naar Utrecht en verder Nederland in. In 1499 werd Rhenen ingenomen door de Kleefsen; een schilderij, waarvan een copy nog in de raadszaal aanwezig is, herinnert er aan.

In 1527 kwamen de Geldersen en werd het kasteel Ter Horst totaal vernietigd. Steeds weer als oorlogen Nederland bedreigden ontving Rhenen zijn deel daarvan. Zo was het in 1672, in de Napoleontische tijd en in 1940 opnieuw. Aan zijn ligging heeft Rhenen zijn tol wel betaald.

Verdere bijzondere historische gebeurtenissen kende Rhenen niet, behalve het verblijf binnen zijn muren van Frederik van de Palts, de winterkoning en, na zijn dood, diens weduwe, Elisabeth van Engeland, die op de plaats van het oude klooster een paleis bewoonde. Dat paleis, het z.g. Koningshuis, werd in 1812 afgebroken. Alleen het hofleven in die dagen voorkwam een totale teruggang van het kleine provinciestadje.

Thans, na 1940, weer zo veel mogelijk in de oude vorm opgebouwd, tracht Rhenen door toeristenverkeer en industrievestiging op terreinen, waar dit geen bezwaar oplevert, zijn plaats in de tegenwoordige maatschappij van Nederland te behouden.

Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER VAN ROSENTHAL
Burgemeester van Rhenen

VICTOR DE STUERSHERDENKING.

In Maastricht zal van 1-4 Juni een Victor de Stuersherdenking worden georganiseerd ter gelegenheid van het feit, dat het 75 jaren geleden is, dat op initiatief van de Maastrichtenaar Jhr. mr. Victor de Stuers de bescherming van nationale monumenten binnen de belangensfeer van de burgerlijke overheid is getrokken.

Het spreekt vanzelf dat „Oud Utrecht” gaarne wil opwekken tot deelneming aan deze herdenking.

Voor inlichtingen en opgaven tot deelneming kan men zich wenden tot het Victor de Stuerscomité, Stadhuis, Maastricht.

Het programma luidt als volgt:

DONDERDAG 1 JUNI 1950.

- 11.30 uur Ontvangst der congressisten ten Stadhuisse.
- 13.00 uur Lunch aan te bieden aan overheidspersonen.
- 14.30 uur Officiële opening van congres en tentoonstelling.
- 17.00 uur Kazemattentocht.
- 20.00 uur Congressdiner.

VRIJDAG 2 JUNI 1950.

- 10.00—12.30 uur Congresszitting.
- 15.00—17.30 uur Congresszitting.
- 20.00 uur Concert door het M.S.O. - Poesjenellenkelder.

ZATERDAG 3 JUNI 1950.

- 10.00—12.30 uur Congresszitting.
- 14.30 uur Monumententocht door Zuid-Limburg.
- 20.00 uur Feestavond.

ZONDAG 4 JUNI 1950.

Monumententocht door Ardennen.

Tijdens de Congresszittingen zullen de navolgende onderwerpen behandeld worden:

1. De figuur van Victor de Stuers	Dr. G. Panhuysen (Maastricht).
2. De invloed van Victor de Stuers als grondlegger van de monumentenzorg in Nederland	Prof. W. van der Pluym (Bussum).
3. Ontwikkeling der monumentenzorg en problemen van restauratietechniek in België	Prof. Dr. R. Lemaire (Leuven).
4. Idem in Nederland	
5. Idem in Luxemburg	Mathias Thinnes (Luxemburg),
6. La protection des patrimoines artistiques en temps de guerre .	Max Winders (Antwerpen).
7. Monumenten en herstel van oorlogsschade in Nederland . . .	Jhr. Dr. E. O. M. van Nispen tot Sevenaer ('s-Gravenhage).
8. Toekomstige bescherming van monumenten	Idem.
9. Maaslandse kunst.	Prof. Dr. J. J. M. Timmers, (Maastricht).
10. Art Mosan	Prof. A. Puters (Luik).